

«Fraubünden» – istorgia da las dunnas en il Grischun

■ **Tranter il 2003 ed il 2008 ha l'Archiv da cultura da dunnas dal Grischun ed la retscha «Fraubünden» che cumpiglia quatter toms: «frauenRecht», «frauenKörper», «frauenArbeit», «fremdeFrau».** Ils cudeschs illustrads ritgmain cuntengan artigels da differents auturs ed auturs e tractan las cundiziuns da viver da las dunnas en il Grischun en il 19avel e 20avel tschientaner. Mintga contribuziun cumpiglia er ina resumaziun en rumantsch; «chattà» preschenta quellas en furma scursanida.

Tom 1: «FRAUENRECHT»

Il dretg civil e las dunnas (Silke Redolfi): La contribuziun intercurescha a maun dal dretg matrimonial, dal dretg d'ierta e da l'uschenumnada «avugadia da schlattaina» la posiziun da las dunnas en il dretg civil grischun. Resumond pon ins dir che las dunnas eran fermamain dischavantagiadas en il dretg civil grischun – cun excepziun dal dretg d'ierta. Iniziativas a favur d'ina egualisaziun na devi strusch, ina vasta discussiun publica davart ils dretgs da las dunnas mancava en il 19avel tschientaner.

Dretg da votar da las dunnas en il Grischun (Bettina Volland, Ursula Jecklin): L'emprim artigel da gasetta che pretendeva il dretg da votar per tut las dunnas svizras è vegni scrit d'ina Grischuna. E tant las dunnas burgaisas da l'Uniu d'util public da dunnas, secziun Cuira, sco era las commembras da la Grupp da dunnas socialdemocra-

ta han organisà numerus referats davart quest tema. Ma cur ch'il dretg da votar da las dunnas è finalmain vegni introduci en la segunda mesadad dal 20avel tschientaner en pli e pli bieras vischnancas e chantuns ed il 1971 era sin plaun federal, sa chattava il Grischun tranter ils chantuns ils pli retardads. Sin plaun chantunal e cirquital è il dretg da cundecisiun politica vegnida concedida a las Grischunas l'on 1972. Sin plaun communal hai anc durà indesch onns, fin che tut las dunnas han cuntanschi l'egualità politica cumplaina. En las davos indesch vischnancas ha l'introducziun stuì vegnir decretada.

Dretg da votar ecclesiastic da las dunnas (Ursula Jecklin): La baselgia evangelica reformada dal Grischun è ina da las emprimas en Svizra ch'ha concedi a las dunnas il 1918 il dretg da votar activ e passiv, e quai en tut las plavals dal Chantun. Il fatg che quest'egualità è vegnida realisada già baud è d'attribuir a l'idea predominanta en il Grischun che fatgs ecclesiastics e religius tutgian plitost tar il sectur da vita da las dunnas. L'uffizi da plevon – uschia l'opiniun generala – fascheva però part dal champ d'actività dals umens. Cur che la pitschna vischnanca da Furna ha elegi il 1931 l'emprima preditganta, èn las autoritads ecclesiasticas sa dustadas cun tut ils meds pussaivels cunter questa elecziun. Pir il 1965 han las dunnas cuntanschi il dretg d'exercitar senza restricziun la professiun da preditganta.

Tom 2: «FRAUENKÖRPER»

Davart l'istorgia da las spenderas grischunas en il 19avel e 20avel tschientaner (Loretta Seglias): L'emprima professiun classica da dunnas ch'è vegnida reglamentada tras lecha en il chantun Grischun è quella da la spendera. Già en il temp medieval avevan las spenderas obligaziuns che cumpigliavan funcziuns da controlla socialas, sco per exempel l'obligaziun d'annunziar naschientschas illegitimas u da far retschertgas en cas da gravidanzas betg scleridas sco era l'obligaziun da dar perditga avant dretgira. Las spenderas avevan dentant era tscherts dretgs, el las n'avevan per exempel betg da pagar taglia. En regiuns catolicas dastgavan las spenderas era dar il battaisem d'urgenza a novnaschids, sche la vita da quels era periclitada.

Rolla e maletg catolic da la dunna (Ivo Berther): Funtaunas scrittas ed orales da la Survelva catolica rumantscha en il 1950/60 dattan invista en ina moda da viver da tem-

pra preindustrial-agrar, nua che valevan anc normas religius-moralas rigidas. L'uschenumnada «lavina naira», sco expressiun regiunala dal maletg dal mund catolic-conservativ, era ultra da quai marcada d'ina schientscha politica fig ferma, da la cultura alpina e da la lingua rumantscha. Il studi intercurescha funtaunas normativas (litteratura edifitganta, periodicas regiunales e litteratura populara en general) spezialmain areguard las spetgas da la societad visavi las dunnas. L'effect da questas normas vegn era examinà a maun da testimonianzas persunalas da dunnas.

Il maletg da la dunna grischuna en l'emprima mesadad dal 20avel tschientaner (Gerda Leopold): La contribuziun analisescha il maletg da la dunna grischuna a maun da las funtaunas da maletgs transmessa. I sa tracta en emprima lingia da funtaunas da maletgs conservadas en ils archivs publics, cumplettadas cun singuls maletgs d'archivs privats. En il center stattan ils maletgs differents da la dunna en la fotografia e sin il placat da reclama, en spezial la dumonda co che l'istorgia dal mintgadi e da las mentalitads sa mussa en quels. L'autura intercurescha quant enavent che l'inscenzaziun da la dunna en la reclama e la fotografia stat en correlaziun cun ils svilups da la societad e cun midadas dal mintgadi da la dunna e da la concepziun da sia rolla.

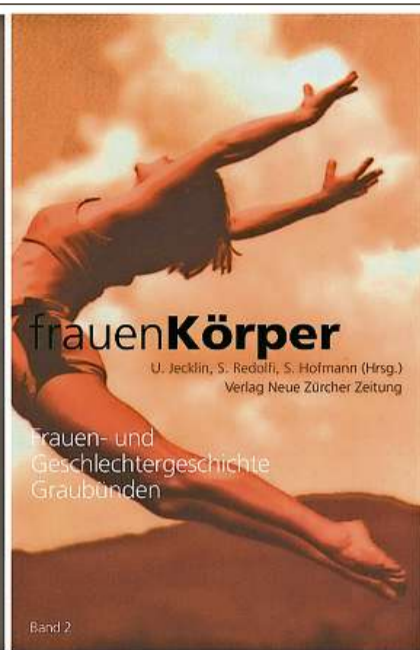
Bogns da cura – lieu per restabilir l'urden da las schlattainas (Silvia Hofmann): Enturn il 1900 prosperavan ils stabiliments da cura en l'Europa ed en il Grischun. L'exempel da Passugg mussa ch'il stabiliment da cura n'era betg mo in lieu da tractament per ils individis malsauns, mabain in lieu, nua che l'urden da las schlattainas tradiziunal vegniva restabili. La cura da bogns guariva l'um da la neurastenia (flaivleza da la gnerva) ed al relaschava en sia rolla tradiziunala sco chau da la societad, entant che la dunna cun ses bassventer curà da l'isteria (da «hyster», madra) era puspè abla da parturir uffants sauns, quai che correspundeva a sia «destinaziun naturala».

Operaziuns dal tscharvè da pazientas e pazients «difficils». La psicoturgia en il chantun Grischun (Marietta Meier): La leucotomia è in'intervenziun manuala en il tscharvè che chaschuna pitschnas blessuras en la substantia alva dad omadus lobuls frontals. Ils psichiaters dals onns enturn il 1950 speravan che l'operaziun mitigeschia sintoms sco acts obsessiv u in cumportament agità ed agressiv. Las actas intercureschas cumprovvan ch'i prevalevan stereotips da las schlattainas, tenor ils quals betg mo dunnas saunas, mabain era dunnas malsaunas sajan «ruassaivilas e pulitas». Pazientas ch'eran «dad aut» e violentas cuntrafascavan perquai a las spetgas visavi la rolla da las dunnas. Il cumportament agressiv dals umens dentant chapiv'ins plitost sco part da lur virilitad.

Tom 3: «FRAUENARBEIT»

Il mund da viver e da lavorar da las dunnas a Valragn (Silvia Conzett): La contribuziun tracta dal mund da mintgadi da las dunnas en il vitget da muntogna Valragn. En il center dal studi stat la dumonda co che lur cundiziuns da viver e da lavorar èn sa midadas tras ils svilups economics e socials en il decurs dal 20avel tschientaner e tge caracteristicas ch'èn stadas constantas. Sco funtaunas per la retschertga han servi sper la litteratura surtut intervistas dad «Oral history» cun abitantas dal vitg dad oz da differentas gruppas da vegliadetgna e cun in pèr dunnas ed umens ch'èn ids a star insanua auter. Lur constataziuns espriman experientschas subjectivas, ma mussan era valurs e models d'agir collectivs.

Notizias dal 1898 al 1948 da Fiorentina Coretti-Pool, pura da muntogna bergialiotta (Paola Giovanoli Calcagno): A moda dal tutfatg nunspectaculara cumenza Fiorentina Coretti-Pool (1877-1955) avant passa 100 onns si'emprima inscripziun en pitschen carnet da scola; il 1948 terminescha la pura bergiagliotta sias notizias. En frasas curtas, sitgas, fragmentaras ha la si-

Cuvertas dals quatter toms da «Fraubünden».

gnuna, commerzianta, mamma e consorta nudà ils eveniments a Grevasalvas sur il Lai da Segl, nua ch'ella ha passentà las stads ensem cun autras puras da muntogna, lur uffants ed ils pasters pitschens. Ils umens pendulavan vi e nà tranter l'alp da la famiglia ed il vitg da Soglio ch'era in marsch d'indavent da l'alp. L'autura ha scrit tant davart la vita d'alp sco era davart eveniments mundials.

Emploiadas da commerzi, vendidras, funtschellas – il mund da lavor e la situaziun da vita da las dunnas a Cuira 1870-1945 (Ursula Graf): Var dus terz da las dunnas cun activitad da gudogn en il Grischun lavuravan il 1880 en l'agricultura u en il servetsch da chasa. A l'entschatta dal 20avel tschientaner è la lavur da las dunnas sa spustada adina pli fig dal sectur d'agricultura al sectur da servetschs. La citad da Cuira, sco center da commerzi e mastern, è era stada pertutgada da quest process. En il commerzi en detagl, la vendita, l'economia da chasa e la gastronomia è sa sviluppada in spectrum da professiuns specificas da dunnas che purschevan a bieras dunnas in gudogn.

Access a la scola, a la furmaziun ed a la professiun da scolasta per las mattas e las dunnas (Peter Metz): Pir en la segunda mesadad dal 19avel tschientaner ha la scola populara cumenzà a differenziar tenor la schlattaina las finamiras d'instrucziun, ils roms ed ils cuntregns d'instrucziun. D'ina vart han ins integrà en ils plans d'instrucziun novs roms sco geometria, gymnastica e lavurs a maun, da l'autra vart è vegnida augmentada l'instrucziun separada da mats e mattas. En quest svilup è sa manifestada l'impurtanza sociala creschenta e la diversificaziun da l'instrucziun en general ed en consequenza da quai la predominanza da las ideas tradiziunales da las rollas dad um e dunna. En il 20avel tschientaner han tut las scolas puspè introduci l'instrucziun coeducativa – cun restricziuns en ils roms gimnastica e sport – ed adattà las finamiras d'instrucziun e las dotaziuns da las lecciuns.

Da las scolas da lavor per mattas a la furmaziun d'empredistas – scolaziuns professiunales per dunnas e l'entschatta da la cussegli-

ziun professiunala (Ursula Graf): Avant che la furmaziun professiunala da las dunnas è vegnida considerada sco incumbensa publica ed è vegnida fixada en la legislaun chantunala davart la furmaziun professiunala, surlaschav'ins la promozion da la scolaziun da mattas a l'iniziativa privata. A l'entschatta han las uniuns da dunnas legitimà lur pretendens per ina furmaziun professiunala qualificatg cun l'argument che las dunnas stoppian sa preparar meglier sin lur incumbensa sco chasarina e mamma. Cun l'integratiun progressiva da las dunnas en il martgà da lavor è sa midada en ils onns 1920 l'argumentaziun da las uniuns da dunnas. Ellas favurisavan ussa in model da furmaziun che dueva scolar las dunnas per la professiun e per il tegnairechasa.

Ruth Licht: «Jau m'hai regalà per mes otganta in'expoziun». Ina vita sco fotografa ad Arosa (Lena Kühne): Dapi blers decennis viva e lavura la fotografa Ruth Licht (*1923) ad Arosa. Ses geniturs eran oriunds da la Germania. Enturn la mesadad dals onns 1940 ha Ruth Licht fatg in emprendissadi sco fotolaboranta. Auter che las bieras dunnas che lavuravan en la branscha da fotografia, è ella vegnida scolada da l'entschatta era en fotografar. Il 2003 ha ella tematisà per l'emprima giada si'atgna ovra ed ha preschenta in'elecziun da sias fotografias. L'exposiziun «Begegnung mit Licht. 60 Jahre Blick durch's Objektiv» ha gi grond success e Ruth Licht è daventada enconuscenta sur ils cunfins dal Chantun ora.

«Las notgs sigliavan las mieurs ad ins sur ils pes bluts». Telefon e telegraf en il Grischun (Ursula Jecklin): Las plazzas ch'èn vegnidas creadas cun introducir ils novs meds da comunicaziun, il telegraf ed il telefon, han purtà a las dunnas novas pussaivladads professiunales ed eran perquai fig dumandadas. Il servetsch da telegraf regular è dentant restà resalvè per gronda part als umens. Las dunnas han pudì frequentar las scolaziuns ed han gi las medemas pussaivladads da vegnir elegidas mo durant bundant 20 onns; a partir dal 1888 èn ellas vegnidas engaschadas mo pli sco forzas auxiliarias. Il servetsch da telefon percenter è stà da bell'entschatta ina domena da las dunnas, perquai

che la direcziun dal servetsch da telegraf era da l'avis che las dunnas sajan sin fundament da lur natira e da l'autezza da la vusch pli adattadas per questa lavur ch'ills umens.

Tom 4: «FREMDE FRAU»

L'emigraziun dals pastiziers (Regula Pfeifer): L'emigraziun dals pastiziers è stada zunt impurtanta per la prosperità economica dal Grischun avant il svilup dal turissem; perquai è ella stada da grond interess per la perscrutaziun. Quai è sa manifestà en pliras publicaziuns davart la derasaziun da las pastizarias, dals café-restaurants e cafés, organisadas en raits famigliaras e collegialas, en la gronda part dals pajais da l'Europa. Ellas rapportan blier davart las carrieras e l'activitad da fatschenta dals Grischuns a l'exteriur, dentant mo pauc davart la situaziun da las dunnas en quella branscha. Questa contribuziun gida a serrar questa largia.

Dunnas immigradas en la Val Müstair en il decurs dal 20avel tschientaner (Marta Osterstag): In sguard sin la statistica cumprova ch'ina gronda part da las dunnas che vivan en la Val Müstair deriva oriundamain d'ordaiser. Entant che la depopolaziun dals territoris da muntogna è adina puspè l'object da perscrutaziuns scientificas, è l'emigraziun – surtut quella da las dunnas – fin ussa strusch vegnida tractada. Questa lavur emprova da serrar in pau questa largia cun responder a las suandantas dumondas: dander vegnan e pertge èn las dunnas idas a star en la Val Müstair, co han ellas passentà là lur vita e co han ellas resentì l'esser ester? Cun agid d'interrogaziuns orales èn sa cristalladas las biografias da dudesch dunnas immigradas en la Val Müstair en il decurs dal 20avel tschientaner.

Il svilup istoric da la claustra Santa Maria Presentate a Poschiavo (Daniele Papacella): Questa contribuziun reconstruescha il svilup istoric da la claustra ed emprova da preschentar l'istorgia da las dunnas ch'han vivi là dapi la fundaziun fin al temp dad oz. En il center stattan ils dus davos tschientaners, pia la perioda durant la quala la communaut claustrala ha surmuntà ina fasa da declin per pudair far part d'ina renaschientscha e surpigliar ina nova rolla a l'intern da la societad. Quai succeda sin fundament d'ina gronda quantitat da funtaunas scrittas ed orales.

Mammas nummaridadas e lur uffants illegitims (Ursula Jecklin): L'artigel examinescha a l'exempel da la citad da Cuira co che la relaziun tranter las mammas nummaridadas, lur uffants illegitims e lur babs è vegnida reglada giuridicamain en il Grischun avant e suenter l'introducziun dal Cudesch civil svizzer, entrà en vigur l'on 1912, e tge effect che questa regulaziun ha gi per la vita dals pertutgads. A maun da numerus exempels dal 19avel e 20avel tschientaner sa lascha observar la percepziun e valitaziun differenta da mammas e babs dad uffants illegitims.

Amicizias tranter dunnas (Christina Caprez, Eveline Nay): Sin fundament da funtaunas orales e scrittas vegn examinà co che las ideas davart l'omosexualità èn sa midadas en la societad dapi il davos terz dal 19avel tschientaner e tge maletg da sasezzas che dunnas che aman dunnas sviluppan en il context istoric respectiv. En il conturn da l'emprim moviment da las dunnas a la fin dal 19avel tschientaner eran stretgas amicizias tranter dunnas d'impurtanza centrala. Quai è era stà il cas per la Grischuna Meta von Salis ch'era liada cun Hedwig Kym en in'amicizia per la vita.

La preschentaaziun:

Silvia Hofmann, Ursula Jecklin e Silke Redolfi (ed.). Fraubünden. Beiträge zur Frauen- und Geschlechtergeschichte Graubünden im 19. und 20. Jahrhundert. Turig 2003-2008. (4 toms).

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=3629
www.chattà.ch